

FEHÉR DOROTTYA

„Két mondat közé zárja magát a világ” Danyi Magdolna korai költészetének beszédmódozatai

A kortárs vajdasági magyar líra kiemelkedő alkotója, Danyi Magdolna a hetvenes és kilencvenes évek között három kötetet jelentetett meg az újvidéki Forum Könyvkiadónál. Az elsőt *Sötéttiszta*¹ címmel publikálta 1975-ben, ezt követte az 1988-as *Rigóleszen*, majd 1995-ben napvilágot látott a *Palicsi versek*. Összegyűjtött verseit tartalmazó posztumusz kötete *Enyhület és felröppenés* címmel 2013-ban jelent meg.

Utasi Csaba úgy vélte, hogy Danyi Magdolna pályája „kedvezőtlen” időpontban indult a hatvanas évek végén: „az előtte járó Symposion-nemzedék költői akkorra már nemcsak hogy létjogosultságot szereztek felszabadulás utáni líránkat minden tekintetben megújító műveiknek, hanem termékeny jelenlétükkel erőteljesen befolyásolták az újonnan indulók ízlésének alakulását is.”² Az *Ifjúság* című hetilap Symposion-rovatából 1965-ben kinövő *Új Symposion* művészeti-kritikai folyóirat létrejötté egy merőben új személelmódot magáénak tudó nemzedék megjelenését eredményezte a vajdasági magyar irodalomban; olyan írókat, költőket, műfordítókat, teoretikusokat tömörített, mint Bányai János, Domonkos István, Gerold László, Gion Nándor, Ladik Katalin, Tolnai Ottó, Várady Tibor és Végel László. A folyóirat a kezdetektől az avantgárd szellemiség követésére, a tapasztalatok radikális revíziójára, a nyelvi, vizuális és muzikális transzformációk érvényesítésére fektette a fő hangsúlyt. A délszláv térségben a symposionisták elképzelései nem számítottak innovatívnak, hanem szervesen illeszkedtek a hasonló célkitűzésekkel rendelkező szerb, horvát, szlovén és macedón folyóiratok hálózatába. Az is összekapcsolta a térség irodalmait, hogy sokan egyidejűleg több területen – például a szépirodalom, a publicisztika és a kritika terén – is kiemelkedő alkotói teljesítményt értek el.³ A folyóirat következő nemzedékéhez tartozók vagy „túlfeszített szabad versekkel” jelentkeztek, vagy – s Danyi Magdolna ezek közé tartozott – „önnön introvertált egyéniségükben lelték meg egy autentikus költői világ ígéretét és lehe-

¹ DANYI Magdolna: *Sötéttiszta*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1975. A továbbiakban a zárójeles oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.

² UTASI Csaba: „Az értelem kerek nagy fáinál”. In Uő: *Csak emberek. Ötven vers, ötven kommentár*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000, 137–138.

³ Vö. VIRÁG Zoltán: „A margó vándorai. 1965: Az Új Symposion indulása”. In SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története III.: 1920-tól napjainkig*, Budapest, Gondolat, 2007, 536–549.

tőségeit.”⁴ A költő 1971-től tagja volt az *Új Symposion* szerkesztőségének, ezt követően hat éven át, 1980-ig a lap főszerkesztői teendőit látta el. *Sötéttiszta* című, első verseskötetének megjelenésekor már elmondható, hogy Danyi Magdolna is azon symposionista szerzők népes taborát gazdagította, akik költészetelméleti és kritikai tevékenységük mellett a szépirodalom terén is jelentős eredményeket mutattak fel. Bányai János a következőképp reflektál a kötetéről szóló kritikájában Danyi többirányú érdeklődésére: „a költőnek is tudnia kell mindazt, amire a költészet tanít, és amit a költészetről tanítanak.”⁵

A *Sötéttiszta* verseinek értelmezésekor kiemelt fontossággal kezelem a felmerülő tematikus-motivikus összefüggéseket, illetve a hozzájuk rendelhető jelentéseket. Elsőként Bányai János⁶ és Juhász Erzsébet⁷ hívták fel a figyelmet bírálataikban a tárgyi világ alkotóelemeinek meghatározó szerepére; arra a jelentésvonatkozásra, amelyet *A tárgyak dicsérete* című vers kezdősora – „Mint elhagyott jelek, szabadok a tárgyak” (51.) – is erőteljesen sugall. Tanulmányában Bányai részletekbe menően foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan térnek ki e költészetben a tárgyak a hozzájuk rendelt jelentések elől. Jean Baudrillard alapvetése szerint mindaz, ami a tárggyal technológiai szinten történik, *lényegi*, ellenben minden *lényegnélküli*, ami a felhasználás pszichológiai vagy szociológiai síkján megy végbe – Danyi Magdolna verseiben pedig a tárgyak, ha nem is lényegnélküli, ám mindenképp újfajta jelentésekre tesznek szert. A versekben a tükör és az üveg, valamint ezek módosult változatai számítanak a leggyakrabban előforduló tárgyakkal, folyamatos jelenlétük mégsem hat terhelően a szövegvilágra. Annak ellenére, hogy két különböző tárgyi minőségről van szó, leszögezhető, hogy Danyi korai költészetének kulcsszava az üveg; a tükör alapja is üvegfelület, melynek egyik felét fémbevonattal kezelik, így maga is az üveg egyik transzformációjának tekinthető. Anyaga természete szerint csillogó, a fényvisszaverődés, a reflexió pedig a „tükör-helyzet” elemi tulajdonsága. Figyelemre méltó gesztus, hogy a költő a tárgyak seregéből ezt a finom, kimunkált, törékeny matériát helyezi gondolatvilágának fókuszába, melynek „leglényegesebb – erkölcsi – erény[e]: tisztaság[a], megbízhatóság[a], objektivitás[a].”⁸ Beke László a tükör szerepéről írott művészettörténeti tanulmányában G. F. Hartlaubot idézve sorolja fel a tükör pragmatikai funkcióit: olyan képet hoz létre, amely a néző szempontjából nem lenne megközelíthető, segíti az önmegismerést, kicsinyít és nagyít, koncentrálna a fénysugarakat. Juhász Erzsébet kritikájában rendszerezi az üveg és a tükör *Sötéttiszta* tabeli toposzait, ugyanakkor ő sem tér ki arra, hogy – az „üveggolyó” (20.) és a „kis üveg” (21.) kivételével – szinte az összes üvegfelületen valamilyen hiba

⁴ UTASI Csaba: i. m. 137.

⁵ BÁNYAI János: „Sötéttiszta versek”. In *Uő: Könyv és kritika*, II, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1977, 194–195.

⁶ BÁNYAI János: „Karcolás üveglapon. Danyi Magdolna első verseiről”. *Híd*, 2013/3, 9–12.

⁷ JUHÁSZ Erzsébet: „A kert visszfénye. Danyi Magdolna költészetének tájairól”. In *Uő: Állomáskezesésben*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993, 100–105.

⁸ Jean BAUDRILLARD: *A tárgyak rendszere*, ford. ALBERT Sándor, Budapest, Gondolat, 1987, 49.

mutatható ki, hiszen a „vak tükör” (7.), a „vak üveg” (47.) és a „lázasan kormozódó üveglap” (51.) szöveghelyek egyaránt az anyag vagy a felület sérülésére utalnak. A „két ág között hintázó üvegdarab” (39.) fragmentáltsága jelöli a törékenységi problémáját, míg a feltételezésben, hogy „poharunk eltörhet” (26.), a forma megszűnésének esélyével vet számot a költő. A bekormozódott üveglap – amennyiben az átfénylés és a tompítás képzeiteit társítjuk hozzá – értelmezésében megfeleltethető a vak tükörnek, együttesen bennfoglalva a sötétség és a tisztaság tulajdonságait, kibontva ezáltal a kötet címének értelmét is: a hibás, szennyezett anyagon megtörik a fény, megváltoznak, esetleg megszűnnek a visszaverődés feltételei. Véleményem szerint Danyi Magdolna verseiben a sérült felületek a (költői) önreflexió és megszólalás megváltozott, problematikus voltát fejezik ki metaforikus módon (hozzátéve, hogy a metaforikusság itt csak a szemantika szintjén nyilvánul meg, hiszen a költő végletekig redukált versnyelvében a szóképek igen kevésbé érvényesülnek).

Egyetlen versben – mely a *Féltő* címet viseli – válik döntő fontosságúvá az ép tükör reflexiók képessége: „Egy vékony törzsű fát nézek a tükörből / már napok óta visszafelé fordulva, / lombosan ideáltt elem, zöld fogakkal / tördeli köröttem a levegőt. // Szorongva figyelem, ágát ne törje, / levele ne hulljon, rettegek érte, / a tükörben, csak sikerüljön, / mit konokan kigondolt magában.” (57.) A külvilág, egyszersmind a saját tudat, a belső életre való figyelés, a dolgok tisztaságának érzékelésére irányuló kísérlet ez. Ezen a ponton azonban újabb tárggyal/motívummal bővül az üveg képzetköre, mely a tükörhöz hasonlóan szintén a látás és a láttatás lehetőségét kínálja a szemlélni vágyó számára. Beke László szerint „a *transzparencia* és az *ablak* egymással is természetszerűen összefüggő motívumai a tükör egyik legfontosabb művészeti oppozíciós lehetőségét nyújtják: ez a *tükör/nem tükör* [...] s olykor lehetetlen megkülönböztetni, hogy a »kép a képben« szituációban mi tekinthető más térbe nyíló ablaknyílásnak, és mi más térből bevetített tükörképnek.”⁹ A *Féltő* esetében az ablak láthatatlan, de egyben elengedhetetlen komponense a tükör általi (ön)figyelésnek, vagy ahogyan az *Emberék között* sorai hangzanak: „kinyitható – becsukható / átlendülés / ablak rögeszm[e]” (32.) ez. A tekintetet egyfelől a látványba immanensen tartozó ablakkeret, másfelől a tükör kiterjedésének végessége határolja, mégis a befelé való személedés válik uralkodó mozzanattá. A kinti világ a tükör által, az ablak transzparenciájának köszönhetően az enteriőr részévé válik, a szemlélő pedig úgy pozicionálja magát ebben a térben, hogy saját tükörképe ne érintkezzen a látvánnyal, ne sértse a kívülről érkező képet. E teljes kivonulás ellenére a hangsúly mégis a szorongva figyelésre, az átélt tapasztalat alig-megnyilvánulására helyeződik. Utasi Csaba ennek kapcsán jegyzi meg, hogy „élményeinek ez a tudatos alámerítése arra vall, hogy a világot, s benne önmagát egyaránt »kívülről«, »kozmosz« távlatból szemléli, kifinomult kritikussággal tehát, minek következtében újra meg újra szembe kell néznie az alkotómunka alapvetően fontos és egyben rendkívül veszélyes kérdéseivel.”¹⁰

⁹ BEKE László: „Megjegyzések a tükör szerepéről a művészetben”. *Új Symposium*, 1980, 188. sz. 457.

¹⁰ UTASI Csaba: „Okos fegyelem”. In Uő: *Vonulni ha illőn*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1982, 106–107.

A kötet kritikusai leginkább az intellektuális pontosság, a törvény és rend elérésére irányuló törekvéseket emelték ki, kevésbé hangsúlyozták a versek nagyfokú szubjektivitását. Nemes Nagy Ágnes *A költői kép* című esszéjében az objektív líra kapcsán kifejti: „képei, tárgyai [...] nem díszítők vagy szemléltetők, nem is jelképezők, hanem a másképp elmondhatatlan közlés eszközei. Olyan lelki tények jelei, amelyek más módszerrel ábrázolhatatlanok.”¹¹ E kijelentés tükrében úgy vélem, hogy a tárgyak beépítése, a tárgyilagos leírásokra való törekvés Danyi Magdolna verseiben eszköz a szubjektum önmegértéséhez; az objektív tárgyias lírát teljességében egyedül talán *A tárgyak dicsérete* című versben érhetjük tetten. A sötétség olykor erotikus tisztaságában pedig nem marad más, mint a magány és a formaadás örökös kényszere. A „kéreg alatti” a költészet régi és talán leggyakoribb kutatási területe – állítja sokat sejtetően Bányai János a kötet egyik legtöbbet elemzett verse, az *Egy vakmerő felszolgálólány mondta a bölcseknek* kapcsán. A vak dió önmagába zártságának babitsi szituációját juttatják eszünkbe a versek térképzetei; a tengerfenéken, feltörhetetlen kagylók héja alatt rejtőzködő „pontos zárt csodák” (8.) egyre azokat a hallgatással, a hangzó szó hiányával is összefüggő képzeteket elevenítik fel, melyek az önelemzés hajlamát, a tartózkodás és az elzárkózás igényét erősítik fel ebben a lírai beszédben. A Bányai által klasszicizáló jellegűnek minősített Danyi-verselés tágan értelmezhető toposza a zártság, ezen belül is a helyzetekbe való beszorítotttság, az anyagba való belemerülés, mely jelenségek a következő szöveg-helyeken érhetők tetten: a völgyben-lét (9.), a szikla rése és a résekbe szorulás (15.; 50.), a forró homokba süppedés (19.), a sarokban-lét (24.), a vasrámába fogottság (31.), az „esőcseppen belüli esőcsepp” (33.), az anyaméhben megélt prenatális állapot (37.) és maga a megnyilatkozások közé zárt világ (61.). Ezzel az enumerációval kívánom szemléltetni a lírai én autonómiára való törekvését, vágyát a szavakon túli világ minél egzaktabb megközelítésére, mely olykor csak az önkéntes csapdába esés vagy elvonulás árán valósítható meg.

Vizsgálatom tárgyát képezik e líra dialogikusságának megjelenési módozatai is, illetve az a kérdés, milyen értelemben kell számolni a versben keletkező szubjektum önmegosztó eljárásaival. Paul Celan alapvetéséből indultam ki, melyet a *Meridián* című, esztétikai elképzeléseit összefoglaló esszéjében olvashatunk: „a vers a másik felé törekszik. Szüksége van a másikra, akit megszólíthat. [...] A vers [...] egy még mindig érzékelhető, egy még mindig a megjelenő felé forduló, a megjelenőt fagató és megszólító én verse; párbeszéd – nemegyszer kétségbeesett párbeszéd.”¹² Szávai Dorottya a „te” alakzatait tárgyaló könyvében kifejti, hogy a hermeneutika és a dekonstrukció paradigmaváltása óta előtérbe került a költői szöveg dialogikus jellege.¹³ A Danyi-költeményekben megjelenő vocativusban, azaz hívó, megszólító

¹¹ NEMES NAGY Ágnes: „A költői kép”. In Uő: *Az élők mértana. Prózái írások*, I, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 106.

¹² Paul CELAN: „Meridián”, ford. MÁRTON László. *Átváltozások*, 1995/3, 57–58.

¹³ SZÁVAI Dorottya: „A »te« alakzatai. Dialógus és szubjektum a lírában”. In Uő: *A szó mint dialógus. Babtyn dialóguselméletéről*, Budapest, Kijárt Kiadó, 2009, 75.

esetben álló alakok értelmezésében két lehetséges módon jelennek meg: egyrészt a lírai én megszólítja a Másikat, az „én”-en kívüli „te”-t, hozzá intézi gondolatait, másrészt a párbeszéd az önmegszólítás alakzataként is realizálódhat.

Az „én” és a Másik viszonyának radikális esetét a *Barátomnak* című versben látom megvalósulni: „Nem vagy jelen. Mindig elragad valami. / Tengerfenéken, kagylókban tanyázol. [...] Bizonyosság vagy nekik. Vak tükör. / Szemekben por és füst, ha távozol, riadtan állnak. / Keskeny kezdeddel érinted őket, így csendesülnek.” (7.) A vers tárgya a barát, akinek jelen-nem-léte indukálja az aposztrofét. A második személyű igealakok révén a megszólítottnak a világ „többségéhez” való viszonya artikulálódik, a „Másik” versbeszélővel való kapcsolatára egyedül a címbeli megszólítás familiáris jellegéből következtethetünk. A beszédhelyzet ezáltal válik egyidejűleg személyessé, mégis objektíven távolivá, az „én” és a „te” helyett a „te” és az „ők” kapcsolatára nyílik rálátás az elzárkózó, sötétből kiszóló versbeszélő megállapításain keresztül.

A dialogikusság Danyi Magdolna korai költészetében elsősorban az önmegszólításban nyilvánul meg. Ezek a költemények magukon viselik a verstípus Németh G. Béla által meghatározott műfaji sajátosságait, mint például az önfelszólítást, mely „akkor következik be, midőn az intellektuális vívódás dialektikájában hirtelen világossá válik nemcsak az eddigi magatartás, szerep tarthatatlansága, hanem bizonyossá az új [...] szerep lehetősége is.”¹⁴ Alapformája ugyan a dialógus, melynek csak az egyik fele hallható, ám ennél is fontosabb tulajdonsága a *belső* dialektikája. Az önmegszólító költemény reprezentatív példája a *Zörejek*: „Anyanyelved beszéled. Használod-e? / Míg ázni nem kezdted, / a legtöbb dologról, fogalomról, benyomásról stb. / beszélni tudtál. // [...] // Jelekkel kell próbálkoznod. / Van-e kísérlet után idő? / Hallgatható-e jelekkel a jel? / Hallgatni jelben. / Tökéletesíteni a módszert!” (44.) A vers kifutása egyben a csúcspont, a felszólítás momentuma: végtelenül nehéz a megfelelő szavakat felkutatni, ezért folyamatosan pontosítani kell a tökéletlen kifejezést, így sűrítődhet az egész korai költészet problematikája egy, a saját személyétől is eltávolított, higgadtan kétségbeesett felszólító mondatba.

Danyi Magdolna 1988-ban adta közre az első magyar nyelvű, könyvnyi terjedelmű elemzést Paul Celanról, illetve a verseiben előforduló metaforikus főnévi szóösszetételek értelmezési lehetőségeiről.¹⁵ Korai költészetének szempontjából azért is fontos ez a momentum, mert az 1970-es évek elején, vagyis a *Sötéttiszta* verseinek keletkezésekor már ismerhette a *Halálfüga* írójának költői életművét. Bartók Imre Paul Celanról írott, 2009-es poétikai monográfiájában felhívja a figyelmet a fény-sötétség oppozíciójának a hagyományostól eltérő értelmezésére: „Celannál e viszonyok megfordulnak, és éppen a sötétség lesz az, amely egy sajátos értelemben láthatóvá, megtapasztalhatóvá teszi a dolgokat. A sötétség az a közeg, amelyben a

¹⁴ NÉMETH G. Béla: „Az önmegszólító verstípusról”. In Uő: *Mű és személyiség*, Budapest, Magvető, 1970, 630.

¹⁵ DANYI Magdolna: *Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez*, Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1988 (Irodalomtudományi dolgozatok 2).

szavak eltalálnak értelmükhöz.”¹⁶ Danyinál némiképp hasonlóan alakul a sötétség és a szemantikailag hozzá kapcsolódó kifejezések – mint a „levegő még fekete posztó” (59.), az éjszaka (58.) és a hegyek csúcsáról lekopott kékség (15.) –, valamint a szavak, illetve a megszólalás körülményeinek viszonya. A sötétség ebben a költészetben a „szótartó csend” (59.) állapota, és ahogyan a kötet címadó versében olvashatjuk, a kimondás által „minden szó embertelen[né]” (56.) válik. Ezért is törekszik Danyi Magdolna a minél tárgyilagosabb és pontosabb leírásokra, a gondolatok mértani igényű megformálására, s így válhat korai költészetének kulcsmozzanatává a szabatos és magabiztos kifejezésre való irányultság. A lírai szubjektum – miközben folyamatosan, látszólag szenvtelenül figyeli önmagát – minden erejével a kifejezés tisztasága után kutat. Az éjszaka csendjében született gondolat így lesz igazán más, igazán *sötéttiszta*. Hiszen amikor a gyereksírás „az egyetlen igazi, egyedül emberi hang” (19.), amikor a beszéddel „Ezeregyéjszaka kincsét válto[d] aprópénzre”¹⁷ (19.), amikor csak „egyszerű s áttetsző szavakat kerestél” (60.), akkor mindvégig a „Légy még pontosabb” (33.) *ars poetica*-szerű imperatívusza érvényesül. Ekképpen zárhatja magát két mondat között támadt csendbe az egész világ. A Danyival egy évtizedben, nála mindössze négy évvel korábban induló Petri György – akinek költészetszemléletében jelentős teret kaptak a líraelméleti megnyilatkozások – a következőket nyilatkozta egy interjúban: „[f]ellazultak a szakmai kritériumok, elfelejtődött, hogy az ars nemcsak művészetet, hanem mesterséget is jelent, pedig a locsogásnak egy dolog vethet gátat csupán, a forma.”¹⁸ Ez a kijelentés akkor is összhangban van a Danyi Magdolna által hangsúlyozott pontos textualizálás igényével, ha Petri esetében elsősorban formai-kompozicionális zártságról van szó, míg Danyinál mindez a szikár és jól átgondolt szűkszavúságban összpontosul.

Abstract

‘The world closes itself between two sentences’

Modes of Poetic Diction in Magdolna Danyi’s Early Poetry

The aim of this essay is to map the most prominent features of Magdolna Danyi’s early volume, Sötéttiszta (1975). I propose some possible interpretations which have not been put forth yet. I highlight thematic-motivic correspondences and the poet’s exploration of the objective world’s defining components. Further, I reflect on the ways in which the various modes of poetic diction exhibited in the volume might fit into contemporary Hungarian lyric poetry. Finally, I consider the dialogic nature of Danyi’s poetry, and try to address the problem of the subject’s self-divisive processes. If we are to create an accurate picture of Magdolna Danyi’s early approach to poetry, we have to study her special diction, which aspires to objectivity and subjectivity at the same time.

¹⁶ BARTÓK Imre: *Paul Celan. A sérült élet poétikája*, Budapest, L’Harmattan, 2009, 36.

¹⁷ Az eredetiben: „Ezeregyéjszaka kincsét váltom aprópénzre –”.

¹⁸ HORVÁTH Kornélia: *Petri György költői nyelvéről. Poétikai monográfia*, Budapest, Ráció, 2012, 34.